

Peter Kaaij

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1984

Peter Kaaij (1942) studeerde aan de Universiteit van Amsterdam klassieke talen, Duitse taal- en letterkunde, vergelijkende literatuurwetenschap en sociaal-politieke geschiedenis. Van 1973-1976 deed hij comparatistisch onderzoek aan de UvA en voor ZWO. Hij doceerde van 1976-1979 Nederlands en vertaalwetenschap aan de Westfälische Wilhelms-Universität te Münster en van 1979-2002 germanistiek en vertaalwetenschap aan de Rijksuniversiteit Groningen. Sinds 1966 is hij werkzaam als vertaler van literatuur. Hij publiceerde vertalingen van o.a. Kurt Tucholsky (De Pruisenhemel), B. Traven (Het dodenschip), Günter Grass (De bot, Trefpunt Telgte, Tongen van schaamte, De rattin), Günter Herburger (De verovering van de citadel), Christof Hamann (Bevroren meer) en Peter Weiss (De esthetica van het verzet). In 2016 verscheen Groene Heinrich, zijn vertaling (met nawoord) van Gottfried Kellers debuutroman uit 1854-1855. Peter Kaaij ontving in 1984 de Martinus Nijhoff Prijs voor Vertalingen.

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1984

Ik voel mij blij en tevreden. Hoe bestaat het, zult u misschien zeggen. Zou het niet van hoogmoed getuigen als ik niet verheugd was na zo te zijn geprijsd en geprezen? En toch, zo meen ik, is hoogmoed in elke literaire vertaler latent aanwezig, zo goed als trouwens in elke schrijver, dus in al die zogenoemde daders van het woord, die voor hun gevoel soeverein heersen over de wereld in taal, die kiezen vóór het ene woord en tégen het andere, die de feiten naar hún hand zetten, de lezer dwingend voorschrijven hoe het was, of zal worden, en die voor de tijd dat zij duurt niet *een* geschiedenis maar *de* geschiedenis maken.

Die soevereiniteit, een schijnvrijheid misschien maar wel een macht, voelt ook de vertaler soms als hij beslissingen moet nemen, keuzen moet doen, kortom: als hij zijn vertaalstrategie vastlegt en uitvoert.

Omdat echter de vertaler met de oorspronkelijke auteur als het ware een Siamese tweeling vormt (vanuit de tijd gezien een onjuiste vergelijking, want het origineel is eerstgeborene natuurlijk, alleen voor de duur van zijn vertaalarbeid voelt de vertaler het wel zo), hij dus vastgeketend zit aan een wederhelft, die – hoewel toch ook maar deel van de tweeling – oudere rechten schijnt te hebben en probeert te domineren, merkt hij alras dat hoogmoed ook een bedreiging is en in zijn geval tot zelfdoding kan leiden.

Anders gezegd: hoogmoed, of beter: eigenzinnigheid in het vertalen, waarmee ik bedoel: een constructieve eigen-wijsheid, het gevoel van: ik wil niet anders, en trouwens, het kan niet anders, de overtuiging dat je bezig bent niet *een* vertaling maar *de* vertaling te maken, is iets dat aanwezig is in iedere goede vertaler. De noodzaak en het vermogen tot relativeren daarentegen in minstens even sterke mate.

Want hoe zit dat met Siamese tweelingen: heeft ieder deel een eigen identiteit, of delen zij misschien toch (ieder op zijn manier) dezelfde persoonlijkheid? En al leeft een geslaagde vertaling een eigen leven, leeft zij niet ook gelijk met en dankzij de ander?

Wie het in de spanning tussen deze twee vragen, deze twee polen, uithoudt, permanent de juiste balans blijft zoeken, in die paradox leert leven en hem productief weet te maken, die vertaalt naar mijn mening zo goed als het kan. Hoogmoed en relativeringsvermogen – of, zoals de door mij bewonderde Martin Walser ze in een ander verband heeft genoemd: zelfbewustzijn en ironie – zijn dus twee eigenschappen die ik bij deze de goede vertaler, mijzelf dus misschien, toedicht. Ze hebben niet kunnen verhinderen dat ik dankbaar ben en blij dat de jury mij de Maninus Nijhoffprijs heeft willen toekennen: blij uiteraard met de eer, blij ook met het geld – want zeker de literaire vertaler heeft al veel langer dan de huidige recessie duurt uit barre noodzaak alle reden dat aardse slijk niet te minachten –, blij ten slotte vooral met de gelegenheid eindelijk eens als vertaler namens mijzelf te mogen spreken. De schrijver heeft het in dat opzicht maar gemakkelijk. Die is in feite voortdurend aan het woord: in zijn werken. Nu geef ik toe: voor de lezer ligt dat

helaas (of gelukkig maar) niet altijd even eenvoudig. De schrijver kan schuilgaan in een fictieve verteller, hij kan spreken door de mond van een of meer personages, zich opsplitsen over de verschillende personages en dus als auteur niet direct identificeerbaar zijn: een gezicht, een stem krijgt hij pas als wij als lezer de personenconstellatie in zijn werk integraal begrijpen, zijn vertelstrategie hebben doorzien en het totaal van relaties tussen de verschillende stemmen ons iets gaat zeggen. Maar goed, het is de naam van de schrijver die kapitaal op omslag en titelpagina staat, hij heeft het weer gemaakt, zo heeft hij het gewild (of misschien ook niet anders gekund). Als vertaler denk ik dan: daar moet hij toch in ieder geval het bevredigende gevoel aan overhouden zijn hart te hebben gelucht, zijn zegje te hebben gedaan.

En de vertaler? Hoe spreekt die? Er zijn mensen die menen dat de vertaler niet present hoort te zijn in zijn vertaling. Dat zou je bij voorbeeld op kunnen maken uit de onder recensenten en uitgevers veelgehoorde uitspraak dat de goede vertaling moet lezen als een origineel. (Bedoelen zij alleen maar dat er geen fouten in mogen staan, dan lijkt mij zo'n eis een nietszeggende trivialiteit.) Erachter steekt waarschijnlijk iets anders, en zeker geen minachting voor het werk van de vertaler. Hoewel zelfs dat nog voorkomt: totale minachting voor de persoon die door zijn alomtegenwoordigheid in en door de vertaling een tweede origineel creëert en daarmee de schijn van zijn afwezigheid wekt. Zijn tussenkomst wordt soms nog dermate irrelevant geacht dat hij naamloos blijft. Maar het zijn uitzonderingen. De literaire vertaler heeft weten af te dwingen dat men zijn bestaan erkent.

Een bestaan overigens dat meestentijds in metaforen wordt omschreven: een verschijnsel – het metaforisch taalgebruik bedoel ik – dat veelal daar optreedt waar men niet in staat is, niet bereid is of het zelfs principieel onmogelijk acht tot de kern van een zaak door te dringen. U heeft ongetwijfeld gemerkt en zult verder nog merken dat ook ik het niet weet, misschien wel niet wens te vermijden.

Zo wordt de vertaler wel vergeleken met een mond, het orgaan dat aan het eind staat van het proces waarin bedoelingen worden omgezet in woorden. De vertaler als de mond waardoor de oorspronkelijke auteur verstaanbaar wordt voor de anderstalige lezer, de spreekpop die zegt wat zijn ghost-writer (zijn buikspreker soms?) hem influistert. Maar vertalen is beslist geen spiritistische seance, althans niet in de vorm waarin ik het bedrijf, en ook verder is ons uit de politiek toch wel genoegzaam bekend dat de mond kan verzwijgen wat wordt bedoeld en kan spreken waar niet wordt gedacht: voor de vertaler twee pertinente doodzonden. En dan nog: wat kan een mond er eigenlijk aan doen als de woorden niet bevallen?

Andere, zich vertaalkundig noemende letterkenners hanteren de metafoor van het glas. Voor hen is de literaire vertaler een venster, het raam waardoor zij zicht krijgen op het oorspronkelijke werk. En wel vermoedend dat het zo simpel niet ligt, wordt daar in een royale concessie aan de vertaler en diens herscheppende inspanningen meestal nog aan toegevoegd dat het glas gekleurd mag zijn: Een concessie van een zo glazige ondoorzichtigheid dat zij zowel compliment als reprimande kan betekenen.

Wat nu deze metaforen allemaal uitdrukken, is totale hulpeloosheid. Men

erkent dat er inderdaad iemand zit tussen origineel en vertaling. Die iemand heeft iets dat hem tot overzetting begiftigt. Maar wat dat nou is, hoe het werkt, weet men eigenlijk niet, laat staan dat men vermag te doorgronden of het succes van een literair werk in vertaling iets met de kwaliteit van het origineel of met die van de vertaling van doen heeft. Misschien wel met beide. Of met geen van beide. Het lijkt allemaal mogelijk, hoewel ik moet zeggen dat mij geen voorbeelden bekend zijn van slechte literatuur die enkel en alleen vanwege de briljante vertaling een succes is geworden.

Hoe het ook zij, de literaire vertaler heeft zich in deze onzekere situatie opgewerkt tot de status van erkend dienaar. Hij wordt dan wel niet vermeld op de omslag maar staat wel op de titelpagina, zij het weer na een gepaste hoeveelheid wit in een iets kleinere letter onder de oorspronkelijke auteur.

Die plaats, die natuurlijk niet alleen aangeeft welke positie de vertaler momenteel inneemt in de hiërarchie der letteren maar die ook uitdrukking is van zijn auteursrechtelijke ondergeschiktheid, doet waar het de goede vertaling betreft geen recht aan de inbreng van haar maker. Diens verrichtingen lijken dan misschien deels van een minder, ik zou zeggen: ander niveau, liggen ook deels op een ander vlak, maar hoeven qua vakmanschap, creativiteit en arbeidsintensiteit niet van minder kaliber te zijn, integendeel.

Een provocerende stelling, zo lijkt het misschien nu, maar zo was het niet altijd. Ik herinner in dit verband aan de 17de eeuw, waar vrij algemeen het vertalen gelijkwaardig werd geacht aan andere letterkundige arbeid, sterker nog: waar vooraanstaande schrijvers herhaald te kennen gaven dat naar hun mening enkel hij een fatsoenlijk schrijver kon worden die eerst door de leerschool van het vertalen was gegaan.

Een goede vertaalkritiek, ook en vooral in dag- en weekbladen, moet dat argumentatief kunnen funderen, het besef daarvan helpen verbreiden en zo lezerspubliek én uitgevers sensibiliseren voor het autonome letterkundige belang van de vertaling.

Maar goed, dankzij de welwillendheid van de hier aanwezige jury heb ik voor de dag van vandaag tenminste niet te klagen. Zij gaf mij de kans naar voren te stappen uit de betrekkelijke anonimiteit van het kleinkapitaal op de titelpagina, en nu mag ik direct namens mijzelf spreken. Een verwarrende situatie voor een vertaler, want hij raakt soms dermate gewend his masters voice te zijn dat bescheidenheid zich tot een blijvende beroepsafwijking kan ontwikkelen. Nu zult u van verwarring bij mij misschien weinig hebben gemerkt. Wie echter, zoals ik, meent dat de goede literaire vertaler gelijkwaardig hoort te staan naast de auteur, dat zijn werk voor een deel weliswaar een ander karakter draagt maar, wil het slagen, minstens zoveel kunst én kunde vergt als het werk van de oorspronkelijke schrijver, en wie, zoals ik, tegelijkertijd vaststelt hoe de vertaler in deze zogenoemde eeuw van de vertaling nog steeds moet vechten om maatschappelijke erkenning (een gevecht waarin zijn professionele bescheidenheid hem soms danig parten speelt), die is snel over dat dode punt van verwarring heen. Die loopt de mond over.

De enige remming die je als vertaler dan nog kunt voelen, is misschien vergelijkbaar met de gêne die een schrijver moet overvallen als hem gevraagd wordt

zijn werk toe te lichten. (Ik geef toe: niet iedereen heeft er last van.) Vooral bij gelegenheid als deze lijkt uitleg een beetje te worden verwacht. Nu kost het me moeite om uitgerekend op deze plaats u deelgenoot te maken van een aantal (soms forse) problemen die ik vooral bij het vertalen van Günter Grass heb moeten oplossen. Want na voor het eindproduct, dus ook voor de bevredigende oplossing van die problemen zo te zijn geprezen als op deze avond, komt iedere explicatie mijnerzijds al gauw over als op de borst klopperij. Zo in de trant van: Hoort, hoort, dat heb ik toch maar leuk gedaan!

Maar dan nog, wat is de waarde van dat soort uitleg?! Over een aantal ambachtelijke zaken in het vertaalproces zelf valt nog wel enigszins systematisch te praten, maar gaat het om het eindproduct zelf, om de oneindige reeks van vaak subjectieve, in een soort waak-slaap-toestand genomen beslissingen die de uiteindelijke tekstgestalte vastlegden, om mijn inschatting van dat resultaat en de vaak helemaal niet daarmee parallel lopende waardering ervoor bij de individuele lezer, dan bestaat het reële gevaar dat iedere zogenaamde toelichting achteraf u en mij laat verdwalen in de duisternis van rationalisatie, metaforische duidingen, mystificatie. En de angst bekruipt mij dat ik in dit dankwoord misschien al meer heb gezegd dan ik kan verantwoorden.